

Levenslang en TBS: een LAT-relatie

P.M. Schuyt

Mevr. Mr. Drs. P.M. Schuyt is universitair docent straf- en strafprocesrecht aan de universiteit Leiden en redacteur van dit blad.

Op 14 maart 2006 deed de Hoge Raad uitspraak in de zaak Lucia de B., een verpleegkundige die door het hof Den Haag werd veroordeeld onder andere wegens zeven gevallen van moord en drie pogingen daartoe.¹ Deze zaak heeft in de media veel aandacht gekregen, vooral omdat vraagtekens werden gezet bij de manier waarop de feiten

door het hof werden bewezen. De middelen die de verdediging tegen de bezeugenverklaring heeft ingebracht troffen volgens de Hoge Raad echter geen doel. Toch werd de zaak gedeeltelijk vernietigd en wel op een ander aspect, dat tot nu toe enigszins onderbelicht is gebleven: de sanctieoplegging.

Het hof veroordeelde de verpleegkundige tot een levenslange gevangenisstraf en TBS met dwangverpleging. Dat is opmerkelijk gezien de doelen die doorgaans met deze sancties worden beoogd. De levenslange gevangenisstraf wordt, volgens de strafmotiveringen bij veroordelingen waar voor deze straf is gekozen, meestal opgelegd omdat alleen deze straf kan leiden tot adequate vergelding van de door verdachte begane misdrijven, tot vereffening van de schade die de verdachte door die feiten aan de rechtsorde heeft toegebracht, tot afschrikking van anderen die in een vergelijkbare situatie als die waarin de verdachte zich heeft bevonden verkeren en tot preventie van soortgelijke delicten door de verdachte in de toekomst. Een reden die niet vaak wordt genoemd, maar die zich wel laat denken, is dat de straf de terugkeer van de veroordeelde in de samenleving moet voorkomen.² Deze reden wordt wel aangetroffen in strafmotiveringen waar voor een (lange) *tijdelijke* gevangenis-

1 HR, 14 maart 2006, IJN: AU5496.

2 Onder andere in Rb. Utrecht 6 oktober 2004, IJN AR3401 wordt deze reden wel expliciet genoemd en is het de reden om TBS achterwege te laten. In hoger beroep wordt de levenslange gevangenisstraf vervangen door een gevangenisstraf van 16 jaar, vanwege de, volgens het hof, noodzakelijkheid tot het opleggen van tbs en het oordeel van het hof dat deze verdachte niet elk uitzicht op terugkeer in de samenleving mag worden ontnomen. Hof Amsterdam, 24 oktober 2005, IJN AU4774.

straf is gekozen in plaats van een levenslange "om te voorkomen dat de verdachte ieder uitzicht op terugkeer in de samenleving wordt ontnomen." De TBS-maatregel met dwangverpleging wordt doorgaans met een ander doel opgelegd, te weten beveiliging van de samenleving. Dit doel komt duidelijk naar voren in de eisen die artikel 37a Sr stelt voor het opleggen van deze maatregel. Belangrijk middel om dit doel te bereiken is de behandeling van de geestelijke stoornis waar de veroordeelde aan lijdt; door de behandeling zou de stoornis dusdanig aangepakt moeten worden dat het recidiverisico aanvaardbaar wordt. Pas dan is terugkeer van de TBS-gestelde verantwoord.

Kijkend naar het doel van de levenslange gevangenisstraf aan de ene en het doel van TBS (met dwangverpleging) aan de andere kant, lijkt een combinatie van deze sancties niet voor de hand te liggen. Toch is de zaak van Lucia de B. geen unicum. Ook in de zogenaamde 'Playstation-zaak' uit 2002 werd in eerste aanleg de levenslange gevangenisstraf gecombineerd met de TBS-maatregel.³ Het ging in die zaak om een zeer gewelddadige overval in een woonhuis, waarbij drie bewoners om het leven kwamen en één bewoner ernstig gewond raakte. De verdachte werd door de rechtbank veroordeeld tot een levenslange gevangenisstraf aangezien volgens de rechtbank "slechts een levenslange gevangenisstraf kan leiden tot adequate vergelding van de door verdachte begane feiten, met name het leed dat hij de nabestaanden van de slachtoffers heeft aangedaan, en tot effening van de schade die verdachte door deze feiten de rechtsorde heeft toegebracht." Daarnaast werd de TBS-maatregel opgelegd, omdat "de inhoud van de adviezen en rapporten die over de persoonlijkheid van verdachte zijn uitgebracht (waaruit een verminderde toerekeningsvatbaarheid en een groot recidiverisico naar voren komt), de ernst van de begane feiten en de veiligheid van anderen dan wel de algemene veiligheid van personen" dit noodzakelijk maakten. De levenslange gevangenisstraf werd dus nadrukkelijk opgelegd ter vergelding en ter vereffening van de schade, de TBS ter beveiliging van de samenleving. De doelen van de sancties zoals ze in deze overweging naar voren komen lijken elkaar niet uit te sluiten. In hoger beroep wordt de levenslange gevangenisstraf vervangen door een tijdelijke gevangenisstraf van twintig jaar, nog steeds gecombineerd met TBS met dwangverpleging.⁴ Het is niet duidelijk of de onmogelijkheid van de sanctiecombinatie daar de reden voor is. Het hof overweegt wederom het opleggen van een levenslange gevangenisstraf, want "de ernst van de door de verdachte begane misdrijven en de geschokte rechtsorde brengen mee dat het opleggen van een levenslange gevangenisstraf in beginsel op zijn plaats is." Maar gezien de verminderde toerekeningsvatbaarheid en

3 Rb. Dordrecht 7 juni 2002, LJN: AE3834.

4 Hof Den Haag 28 mei 2003, LJN: AF9251.

de jeugdige leeftijd van de verdachte kiest het hof uiteindelijk toch voor de combinatie van een tijdelijke gevangenisstraf met TBS. Hiermee laat het hof een ander facet zien van de problematische relatie tussen de (levens)lange gevangenisstraf en TBS, namelijk of een lange straf te verenigen is met verminderde toerekeningsvatbaarheid. Ik kom hier later op terug.

Als we de uitspraak van de rechtbank in de Playstation-zaak vergelijken met de zaak van Lucia de B., dan zien we dat in de laatste uitspraak de (kennelijke) doelen van de levenslange gevangenisstraf en de TBS met dwangverpleging anders worden geformuleerd. Voor wat betreft de levenslange gevangenisstraf lijkt de motivering grotendeels gelijk aan de motivering in de Playstation-zaak: slechts deze straf kan leiden tot een adequate vergelding van de misdrijven en tot effening van de schade die de verdachte hiermee aan de rechtsorde heeft toegebracht. Bovendien stelt het hof dat de levenslange gevangenisstraf kan leiden tot generale en speciale preventie. Het opleggen van deze straf brengt volgens het hof echter een risico met zich mee: een veroordeling tot een levenslange gevangenisstraf voorkomt *niet* dat de verdachte ooit terugkeert in de samenleving, hoe tegenstrijdig dat ook klinkt. De veroordeelde kan immers door middel van een gratieverzoek proberen haar terugkeer in de samenleving (op termijn) te realiseren. Met het benoemen van dit risico geeft het hof aan te willen voorkomen dat deze verdachte ooit nog in de samenleving terugkeert. Dat is kennelijk het werkelijk beoogde strafdoel. Want terugkeer in de samenleving is volgens het hof in dit geval volstrekt ongewenst.

Om deze mogelijke 'tekortkoming' van de levenslange gevangenisstraf op te lossen combineert het hof de gevangenisstraf met TBS met dwangverpleging. Juist omdat, volgens het hof, "de beveiliging van de samenleving tegen onaanvaardbare risico's die het gedrag van de betrokkenen oplevert en het tweeeengbrengen van zodanige gedragsveranderingen dat hij in de toekomst geen ernstige strafbare feiten meer begaat" het primaire doel is van TBS, is deze combinatie de meest geschikte sanctie. Het hof komt dus uiteindelijk vooral uit bij de TBS omdat de gevangenisstraf niet voldoet, niet omdat het in eerste instantie van oordeel is dat behandeling noodzakelijk is.⁵ Aan het einde van de zeer uitvoerige strafmotivering geeft het hof aan dat mocht de levenslange gevangenisstraf door middel van gratie worden omgezet in een tijdelijk-

5 Het hof moet zich ook in de nodige bochten wringen om de TBS op te kunnen leggen, omdat de mate van toerekenbaarheid niet eenduidig uit gedragsonderzoek blijkt. Dit lost het hof zelf op door redeneringen als 'Nu het hof zovele moorden en pogingen tot moord bewezen acht, kan ook aan de beschrijving van het PBC van de stoornis van de verdachte slechts een beperkte waarde worden toegekend. Niet uit te sluiten valt immers dat bij de verdachte niet slechts van een gebrekkige ontwikkeling [...] zoals de rapporteurs van het PBC hebben vastgesteld maar van een ziekelijke stoornis van veel ernstiger aard sprake is.'

ke straf, dat dan door de aansluitende TBS "in ieder geval gewaarborgd is dat het recidiverisico eerst door tot behandeling motiverende verpleging en uiteindelijk door behandeling tot een voor de samenleving aanvaardbaar niveau is teruggebracht.' Het doel dat het hof wil bereiken met de gekozen sancties is duidelijk: vergelding van de feiten, maar bovenal levenslange verwijdering van de dader uit de samenleving.

De redenering die het hof in de uitspraak van Lucia de B. volgt doet denken aan het zogenaamde 'Zwarte Ruiter-arrest' uit 1957.⁶ In dat arrest legde de rechter gevangenisstraf op omdat hij weinig vertrouwen had in de (destijds) nieuwe TBR-maatregel (thans TBS-maatregel). Om de samenleving te beschermen veroordeelde hij de verdachte tot een lange gevangenisstraf, hoewel deze verminderd toerekeningsvatbaar was; de gevangenisstraf diende als vangnet voor de ontoereikende maatregel. Dit leverde discussie op, aangezien de verdachte op deze manier zwaarder werd gestraft dan de mate van zijn schuld. De Hoge Raad was (en is) van mening dat een straf zwaarder mag zijn dan de mate van schuld als daarvoor voldoende redenen zijn. Beveiliging van de samenleving is zo'n reden. In het arrest van Lucia de B. zien we die reden terugkomen, maar in een omgekeerde redenering. In deze zaak wordt de TBS als het ware gebruikt als vangnet voor het geval dat de levenslange gevangenisstraf niet levenslang blijkt te zijn. Omwille van beveiliging van de samenleving, waarvoor levenslange verwijdering uit de samenleving is vereist, wordt de TBS als aanvulling op de levenslange gevangenisstraf opgelegd. In het Zwarte Ruiter-arrest werd beslist dat de mate van schuld niet altijd de bovengrens van de sanctie aangeeft. Men zou kunnen stellen, al komt het in deze zaak wat ongemakkelijk over, dat volgens het hof in de zaak van Lucia de B. ook de ernst van het feit niet leidend hoeft te zijn bij het bepalen van de bovengrens van de sanctie. In dit geval zou, net als bij het Zwarte Ruiter-arrest, de 'noodzakelijke beveiliging van de samenleving' voldoende reden kunnen zijn om creatief om te springen met sancties en hun achterliggende doelen. Dit is geen nieuwe gedachte, want de discussie die is gevoerd over bijvoorbeeld de ISD-maatregel, waar in feite ook zwaarder wordt 'gestraft' dan de ernst van de feiten rechtvaardigt, draaide ook om dit punt en is uiteindelijk in het 'oordeel' van de beveiligingsgedachte beslecht.

'Veiligheid' en 'beveiliging van de samenleving' lijken in het strafrecht steeds meer de leidende gedachte te zijn. De Hoge Raad gaat niet mee in deze gedachtegang. Hoewel de wet de combinatie van levenslange gevangenisstraf en TBS met dwangverpleging niet uitsluit (maar dus ook niet toelaat), doen de doelen die met de sancties worden beoogd dat wel: "Met het opleg-

6 HR 10 september 1957, *NJ* 1958, 5.

gen van een levenslange gevangenisstraf beoogt de rechter te voorkomen dat de veroordeelde nog terugkeert in de samenleving, zodat een op die terugkeer gerichte behandeling van een geestelijke stoornis van de veroordeelde niet aan de orde is. Daarentegen strekt de tenuitvoerlegging van de maatregel van terbeschikkingstelling met dwangverpleging er (mede) toe de veroordeelde na een verpleging die tot het gewenste resultaat heeft geleid, te doen terugkeren in de maatschappij." Daarmee maakt de Hoge Raad de relatie tussen de levenslange gevangenisstraf en de TBS tot een verboden relatie.

De hierboven besproken zaken laten zien dat de relatie tussen (levens)lange gevangenisstraf en TBS geen makkelijke relatie is. Toch zal de relatie vaak ter sprake komen, vooral bij zeer ernstige delicten, aangezien daarbij een (levens)lange gevangenisstraf in beeld komt en deze delicten relatief vaak gepleegd worden door verminderd toerekeningsvatbare delinquenten.⁷ De ernstige delicten vragen om een lange gevangenisstraf om de daad te vergelden en de schade te vereffenen. En verdachten met een ziekelijke stoornis vragen om een beveiligingsmaatregel. In die zin kunnen deze twee sancties in dit soort gevallen niet zonder elkaar. Bovendien hebben het Zwarte Ruit-arrest en het arrest van het hof inzake Lucia de B. laten zien dat beide sancties als elkaars 'vangnet' gebruikt kunnen worden. Als we echter de redenering van de Hoge Raad volgen dan zijn de doelen die met de sancties worden beoogd zodanig verschillend dat de sancties niet gecombineerd kunnen worden. Er is dus sprake van een LAT-relatie, of anders gezegd: de sancties kunnen niet zonder maar ook niet met elkaar leven. Om hier een oplossing voor te vinden verdienen twee punten aandacht. Ten eerste de doelen die met de sancties worden beoogd. Deze spelen een belangrijke rol bij de vraag of de sancties al dan niet kunnen worden gecombineerd. Onder andere uit de zaak van Lucia de B. blijkt dat die doelen helemaal niet zo eenduidig zijn. Wordt de TBS bijvoorbeeld opgelegd om te beveiligen op basis van een risicodragende stoornis en is een geslaagde behandeling mooi meegenomen (vergelijk de redenering van het hof) of wordt de TBS opgelegd ten behoeve van een op de terugkeergerichte behandeling (vergelijk de redenering van de Hoge Raad)? Zolang hierover geen overeenstemming bestaat, kan de vraag naar de geoorloofdheid van de combinatie levenslang-TBS nooit bevredigend worden beantwoord. De uitspraak van de Hoge Raad in de zaak Lucia de B. heeft mij nog niet overtuigd dat het daar genoemde TBS-doel inderdaad het primaire doel is dat met het opleggen van de TBS wordt beoogd. Voor wat betreft de levenslange gevangenisstraf is het interessant om te bezien of de doelen die

7 Vergelijk de redenering van het hof in de zaak Lucia de B. aangehaald in noot 4: als zeer ernstige delicten zijn gepleegd dan kan het bijna niet anders of er moet wel iets met de verdachte aan de hand zijn.

daar doorgaans mee moeten worden bereikt, namelijk vergelding van het feit en vereffening van de schade, niet kunnen worden bereikt met de inmiddels langere maximale gevangenisstraf van dertig jaar. In dat geval zou de levenslange gevangenisstraf alleen opgelegd moeten worden indien levenslange verwijdering van de verdachte noodzakelijk is voor de beveiliging van de samenleving.

Een tweede aandachtspunt is de vangnetfunctie die de sancties ten opzichte van elkaar vervullen. Over de lange gevangenisstraf als vangnet voor de TBS is de Hoge Raad steeds duidelijk geweest: als het noodzakelijk is voor bijvoorbeeld de veiligheid, dan mag zwaarder worden gestraft dan de mate van de schuld van de verdachte. Toch zou dit naar mijn mening niet mogen leiden tot de situatie dat de verminderde toerekeningsvatbaarheid zonder verdere motivering achterwege gelaten kan worden bij het bepalen van de straf. Ik zou ervoor willen pleiten dat als een verdachte verminderd toerekeningsvatbaar is, maar dat voor de rechter geen reden is om de strafduur aan te passen, de rechter dat uitdrukkelijk moet motiveren.⁸ Ten tweede de vangnetfunctie zoals die naar voren komt in het arrest van Lucia de B., namelijk de TBS als vangnet voor de levenslange gevangenisstraf. Deze constructie rikt wat mij betreft naar misbruik van de TBS. Gelukkig heeft de Hoge Raad deze combinatie direct afgekeurd. De zwakke plek van de levenslange gevangenisstraf als titel voor levenslange opsluiting is de mogelijkheid tot gratie. Het ligt dan ook voor de hand de oplossing in die hoek te zoeken. De mogelijkheid tot gratie zal altijd in stand moeten blijven, alleen al vanwege artikel 3 EVRM. Maar meer mogelijkheden voor de rechter die levenslang heeft opgelegd bij het al dan niet verlenen van gratie zou een oplossing kunnen bieden. Hierbij kan worden gedacht aan een bepaalde door de zittingsrechter vast te stellen minimumduur van de gevangenisstraf die moet zijn ondergaan alvorens een gratieverzoek kan worden ingediend.

Alleen met voldoende aandacht voor de bovenstaande punten kan recht worden gedaan aan de twee in wezen zo verschillende sancties en hun doelen en kan hun ongemakkelijke LAT-relatie worden beëindigd.

8 Zie hierover de bijzonder lezenswaardige conclusie van AG Jörg bij HR 22 maart 2005, LJN: AS5881.